

KATEŘINA SMYČKOVÁ (Praha, Czech Republic)
e-mail: katerina.smyckova[at]seznam.cz

Barokní rukopisné kancionály z Valašska

1. Rukopisné kancionály a jejich místo v dějinách české duchovní písně

Stěží je možné určit, jak velký podíl tvořila ve starší české lyrice duchovní poezie. Nicméně až do 19. století představuje duchovní básnictví převážnou část písemně dochované lyrické produkce. Až na nečetné výjimky jsou to písně skryté v tištěných a rukopisných kancionálech, z nichž většina dosud čeká na zveřejnění. Zájem o poezii uchovávanou starými zpěvníky vzešel na konci 19. století především z pozic hudebních, a to v souvislosti se snahou o obnovu kostelního zpěvu. Tak vznikly např. dodnes hojně využívané *Dějiny posvátného zpěvu staročeského* od Karla Konráda.¹ V téže době začali kancionály zkoumat také literární vědci, zvláště je třeba připomenout *Dějiny církevního básnictví českého (Hymnologia bohemica)* od Josefa Jirečka.² Obnovená vlna zájmu o starší českou, resp. barokní lyriku přišla do české literární vědy ve 30. letech 20. století (Josef Vašica, Zdeněk Kalista). Po komunistickém převratu v únoru 1948 byla barokní kultura i literatura odsunuta na okraj zájmu, do centra násilné pozornosti hudebních i literárních vědců se dostala jiná období, zvláště pak husitství. Přesto i tehdy vznikaly hodnotné studie o duchovní písní 17. a 18. století a její ediční zpracování, největší zásluhu na tom mělo dílo Antonína Škarky.

V 90. letech 20. století se spolu se svobodou vědeckého zkoumání vrátil i zájem o duchovní píseň v době baroka. Zájem upoutávalo pochopitelně dílo výrazných básnických (příp. i skladatelských) osobností, jež se výrazně odlišovalo od průměru dobové písňové produkce a nejvíce odpovídalo dnešním estetickým měřítkům. Tak byly znovu zkoumány a vydávány písně Adama Michny z Otradovic, Fridricha Bridela, Felixe Kadlinského. Stranou zůstávala anonymní písňová tvorba vyskytující se obvykle v různých kancionálech, a proto obtížně datovatelná a uchopitelná, většinou také nedosahující kvality výše zmíněných básnických děl. Postupně se však zájem literárních historiků začal obracet i ke kancionálům anonymním a

¹ K. Konrád, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od 15. věku do zrušení literátských bratrstev*, Praha 1893.

² J. Jireček, *Dějiny církevního básnictví českého až do XVIII. století*, Praha 1878.

kromě estetického kritéria začaly být zpěvníky posuzovány jako komplexní dílo vypovídající o dobovém literárním, hudebním, kulturním i náboženském kontextu. Čtenáři se tak dočkali antologie z rozsáhlého kancionálu *Slaviček rájský* (1719),³ jež převážně ze starších písní sestavil Jan Josef Božan, monografického zpracování se dostalo rovněž rozsáhlému *Kancionálu českému* (1683), jež opět zvláště ze starších, příp. nově upravených písní sestavil jezuita Matěj Václav Šteyer.⁴

V celé tradici české hymnologie však výrazně převažuje orientace na díla, jež vyšla tiskem. Muzikologové a zvláště literární vědci věnují většinou pozornost rukopisné písňové produkci vzniklé před vynálezem knihtisku (např. *Jistebnickému kancionálu* z 1. poloviny 15. století)⁵ a jen ojediněle dílům mladším, jako je např. *Kolínský kancionál* z r. 1517.⁶ Barokní rukopisné zpěvníky se, kromě spisů K. Konráda, ocitly na periferii pozornosti, příp. byly zkoumány ve vztahu k dílům tištěným (Devotyho opis Michnových písní). Důvody této asymetrie jsou pochopitelné: tisky jsou lépe podchyceny v evidenci a z technického hlediska jsou pro zkoumání většinou méně problémové (čitelnost písma, datace). Obvykle se také dochovaly ve více exemplářích, jsou proto jednak známější než jednotlivé rukopisy, jednak (pro badatele velmi prakticky) přístupné na více místech. Kromě těchto aspektů spíše mimovědeckého rázu poskytují i metodologické výhody: vytištění díla většinou svědčilo o tom, že směřovalo k širšímu okruhu recipientů (výjimkou jsou tisky pro soukromou potřebu, např. zpěvníčky náboženských bratrstev) a že bylo rovněž širším publikem recipováno.

Právě kritérium recepce se nicméně může ukázat jako ošidné. Tištěné kancionály pracovaly do značné míry s modelovým, ideálním čtenářem (posluchačem) – jejich repertoár se tudíž musel přizpůsobovat obecné praxi duchovního zpěvu a nemohl vycházet vstříc jeho konkrétní podobě v jednotlivých lokalitách. Nadto nebyly kancionály většinou vydávány pouze jako svod nejrozšířenějších duchovních písní, ale vycházely se záměrem jejich redaktora ovlivnit repertoár kostelního zpěvu, kodifikovat či přímo pozměnit dobový hymnografický kánon,⁷ a to zejména v souladu s kritériem náboženské pravověrnosti, příp. i jinými kritérii, např. estetickým. Nezpochybnitelnou roli přitom měl také vliv cenzury, jež sice postihovala i kancionály rukopisné, ale v daleko menší míře.

Oproti tomu rukopisné zpěvníky byly vytvářeny pro relativně malé komunity a vznikaly v těsném sepětí s lokálním repertoárem: obvykle je psal místní kantor pro zpěv na konkrétním kostelním kůru. Jejich normotvorná funkce byla proto mnohem slabší a lze je zkoumat právě jako přesnější obraz lokálního písňo-

³ J. Malura, P. Kosek (edd.), *Jan Josef Božan: Slaviček rájský*, Brno – Ostrava 1999.

⁴ M. Škarpová, *Štejerův kancionál a český hymnografický kánon 17. století*, Praha 2014 [v tisku].

⁵ J. Kolár, A. Vidmanová, H. Vlhová-Wömer (edd.), *Jistebnický kancionál*, Brno 2005.

⁶ Baťová E., *Kolínský kancionál z roku 1517 a bratrský zpěv na počátku 16. století*, Praha 2011.

⁷ M. Škarpová, *Štejerův kancionál a český hymnografický kánon 17. století*, Praha 2014 [v tisku].

vého kánonu, než poskytují tisky. Omezovaly se sice na úzkou obec recipientů, nicméně samo jejich sepsání (a většinou i četné pozdější přípisys písní) dokládá, že pro zpěv v dané lokalitě byly nezbytnou pomůckou. Lze tedy předpokládat, že repertoár v nich obsažený byl skutečně provozován; u tisků chybí přesvědčivé doklady o tom, jak konkrétní kostelní kúry nakládaly s množstvím repertoáru, jež jim tištěné kancionály přinášely.

Za důležitou oblast výskytu barokních rukopisných zpěvníků jsou považovány východní Čechy – např. díla Matěje Devotyho, Pavla Bohunka či ovčáků Volných. Neprávem však v zapomenutí upadla oblast východní a jihovýchodní Moravy, jež se ukazuje jako nejproduktivnější rodiště rukopisných kancionálů z konce 17. a zvláště 1. poloviny 18. století. Některé z těchto rukopisů, popsané v etnografických studiích z přelomu 19. a 20. století, jsou dnes nezvěstné. Přesto se až dosud podařilo dopátrat přibližně třiceti kancionálů, z nichž většina je buď díky monumentálnímu rozsahu, výtvarné výzdobě nebo výběru textů či vícehlasé úpravě písní v nejvyšší míře hodna pozornosti etnografů, literárních a hudebních vědců. Přední místo zde zaujímá hymnografická tvorba na tzv. Hornácku (Jižní Morava), soustředěná zvláště ve vesnicích Nová Lhota, Kuželov, Lipová a Boršice. Od konce 20. let 18. století až na práh století 19. zde byly sepisovány bohatě iluminované, obvykle nenotované zpěvníky, jejichž repertoár i výtvarná výzdoba svědčí o vzájemných kontaktech mezi jejich tvůrci. Nejranějším a zároveň nejzdobnějším z nich je kancionál Martina Pomykala (1727 – 1733), od poloviny 18. století vznikalo neuvěřitelně rozsáhlé dílo písaře a rektora Pavla Rašky (cca 10 kancionálů). Druhým ohniskem rukopisné písňové produkce bylo okolí Zlína, resp. nedaleké Želechovice a vzdálenější Otrokovice a Bzenec. Tamější zpěvníky jsou blízce příbuzné, možná jsou dílem jediného písaře, Jana Klabíka, působícího v 70. letech 17. století. Jejich malířská výzdoba je sice mnohem skromnější, zato však obsahují velké množství písní, a to z valné části ve vícehlasé úpravě. Kromě těchto dvou okruhů samozřejmě vznikalo i množství jednotlivých zpěvníků na sobě vzájemně nezávislých. Poslední moravskou oblastí s dochovanou hojnější rukopisnou kancionálovou produkcí je Valašsko, na něž se tato studie zaměřuje.

2. Rukopisné kancionály z Valašska

Valašsko je specifickou oblastí na východě České republiky, vymezenou zhruba městy Frenštát pod Radhoštěm – Valašské Meziříčí – Holešov – Vizovice a hranicí se Slovenskem. Bylo osídleno později než jiné oblasti, jeho obyvatelé byli pastevcí a dodnes si zachovává svébytné zvyky a nářečí. Odlehlost tohoto kraje byla mj. příčinou, proč v 17. století nejdéle vzdoroval rekatolizaci. Nicméně kancionály, jež se z této oblasti dochovaly, jsou již katolické. Pocházejí z konce 17. a 1. poloviny 18. století a důvodem jejich vzniku může právě být nedostatek vhodného kostelního zpěvníku po nahrazení nekatolické bohoslužby katolickými obřady. Z

Valašska je dosud známo šest dochovaných rukopisných katolických kancionálů. Čtyři z nich jsem zatím měla příležitost prostudovat: kancionál Mikuláše Zigmundíka z Lidečka (Moravské zemské muzeum – Oddělení dějin hudby, sign. A 21 049), zpěvník psaný Martinem Mužikovským pro kostel v Růžďce (Vlastivědné muzeum Olomouc, sign. R 84) a dva rukopisy ze Vsetína, a to J. Mžíka (Muzeum Valašské Meziříčí, sign. L2121) a Ondřeje Štefka (Muzeum Vsetín, inv. č. 3402).

Autorem dalších dvou kancionálů byl Josef Kristián Rund, rozený v Místku, ale působící jako rektor v Rožnově pod Radhoštěm, kde učil až do r. 1786. Na počátku 20. století byl jako zdroj lidových koled využit Rundův kancionál, resp. jeho oddíl „Pastorellae aneb písničky vánoční kolední, které se v domích zpívají a potřebovati mohou“; tento rukopis je dnes nezvěstný. V rožnovském muzeu se údajně nalézají dva jiné Rundovy zpěvníky – notovaná sbírka písní o svatých *Cantionale sanctis* (1764) a útlý nedatovaný svazek *Písničky při vyprovázání Nejsvětější Svátosti Oltářní k nemocným*. Blíže je zatím možno odkázat pouze na stručný článek J. Tiché.⁸

Nejstarším ze zkoumaných zpěvníků je **kancionál Mikuláše Zigmundíka** (cca 280 listů kvartového formátu) z roku 1696. Zigmundík jej sepsal v Lidečku, kde jako rektor působil v letech 1696 – 1729. Většinu písní doprovodil notací, obvykle jednohlasou, několikrát se objevuje též vícehlasá úprava. Mnohé iniciálky rozvedl Zigmundík do jednoduchých ornamentálních motivů s využitím rostlinných prvků, hojně též využil iniciálek stylizovaných do podoby hada, ojedinele se objevuje lidská hlava. Způsob výzdoby Zigmundíkova kancionálu se v některých případech vzdáleně podobá ornamentům užitým u Martina Mužikovského, zdaleka však nedosahuje jejich množství, barevnosti (Zigmundík používá pouze černé kontury s okrovou, výjimečně modrou) ani rozmanitosti.

Rukopis není psán příliš pečlivě, písařské chyby (např. vynechání písmen) jsou poměrně běžné, slova jsou zkracována bez grafického naznačení zkratky, nezřídka chybí háčky pro označení měkkosti (např. -č-). Objevuje se zde slabá tendence k rozlišování kvantity i/í, v rukopisech této doby ne zcela běžná; oproti tomu zaměňuje Zigmundík mnohdy libovolně i/y. Pravopis je zřetelně ovlivněn výslovností slov (spodoba znělosti, zjednodušování souhláskových skupin) a nářečními prvky (např. souhlásková skupina -šč- místo -št'-). Interpunkce se objevuje jen zřídka a pouze pro oddělení veršů, není v ní zohledněn syntaktický princip.

Podobně jako i jiné zpěvníky byl Zigmundíkův kancionál používán dalšími generacemi zpěváků, o čemž vypovídají písně později připsané jinými písařskými rukama. Jeho repertoár je ale od většiny známých katolických kancionálů značně odlišný. Velmi rozsáhlou část kancionálu totiž tvoří tropovaná ordinária, tj. české překlady zpěvů Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus a Agnus s volně rozvedeným

⁸ J. Tichá, *Rožnovský rektor Josef Rund také ve sbírkách Valašského muzea*, „Museum vivum“, red. V. Koukal, r. 2: 2006, s. 256-261.

textem, tematizujícím obvykle příslušné liturgické období či určitý svátek. Tropy, resp. český zpěv jako součást mše, nikoli pouze její doprovod, představovaly v českém prostředí příznakově nekatolickou záležitost. Přesto se s nimi lze setkat v mnoha katolických zpěvnících, v nichž však tvoří pouze malou část ve srovnání s jinými duchovními písněmi neliturgického charakteru.

Zigmundíkuv kancionál tak ukazuje, že se bohoslužebný zpěv v praxi mohl značně odchylovat od oficiálních církevních předpisů, přinejmenším na malých vesnických kůrech.⁹ Další repertoár Zigmundíkova rukopisu tvoří písně ke svatým uspořádané podle běhu liturgického roku, dále mariánské a eucharistické, na začátek je zařazeno ještě několik ranních. Udivuje naprostá absence duchovních písní k jednotlivým příležitostem církevního roku – adventních, vánočních, postních atd. a písní obecných; repertoár jiných kancionálů je totiž tvořen zejména těmito skupinami písní.

Lidečko, malá obec poblíž Valašských Klobouk, je volně spojeno i se vznikem **kancionálu Martina Mužikovského**. Mužikovský sice od 30. let 18. století působil jako rektor v Przně u Vsetína, podle zápisu v místní matrice ale pocházel z Lidečka. Lze tudíž očekávat, že znal rukopis Zigmundíkuv či alespoň že při sestavování svého kancionálu vycházel částečně z repertoáru, jež si osvojil v Lidečku. Kromě učitelské profese se Mužikovský živil také jako kožišník, zemřel r. 1755 ve věku 53 let.¹⁰ Ačkoli působil v Przně, kancionál daroval kostelu v nedaleké Růžďce – Růžďka spadala pod přženskou duchovní správu, a není proto nepravděpodobné, že spolu s přženským farářem docházel do tamního filiálního kostela také kantor Mužikovský.¹¹

Rukopisný zpěvník byl darován růžděckému chrámu r. 1755, jiné údaje o jeho stáří nejsou k dispozici. Jako jediný z valašských kancionálů je psán na listech foliového rozměru (136 listů) a je zdoben bohatě iluminovanými iniciálami a ozdobnými pruhy ohraničujícími jednotlivé písně. Kromě základní tmavé barvy, již jsou provedeny kontury i výplně některých ornamentů, používá zelenou a okrovou. Typické jsou pro Mužikovského motivy zvířat: ptáků, jelenů, stylizovaných hadů či dračích hlav připomínajících zpěvníky z Hornácka. Kromě nich se objevují i lidské postavy či obličejje. Zpěvník je dnes nově restaurován, ztratilo se však mnoho listů, mj. i titulní. Na konec rukopisu je přivázáno ještě několik postních písní z jiného kancionálu.

⁹ Problematice českého zpěvu při mši se blíže věnovali zvláště J. Sehnal a T. Slavický: J. Sehnal, *Český zpěv při mši*, *Hudební věda*, red. M. Kuna, roč. 29, 1992, s. 3-15. T. Slavický, *K otázce vlivu jezuitů na český lidový duchovní zpěv*, in *Bohemia Jesuitica 1556 - 2006*, sv. 2, P. Cemus (red.), Praha 2010, s. 1113-1135.

¹⁰ J. Rous, *Prženská rektori od polovice XVII. do počátku XIX. století*, „Naše Valašsko“, red. M. Kašík, roč. 4, 1938, s. 118.

¹¹ *Ibidem*.

Mužikovský sice předepsal notovou osnovu u převážné části písní, noty však doplnil jen málokdy; v některých případech byly doplněny pozdější písarskou rukou, kromě základní melodie se také objevuje generálbasový doprovod. Ve srovnání se Zigmundíkem je jeho pravopis mnohem pečlivější a více se blíží pravidlům užívaných v soudobých tiscích. Oproti nim však neliší kvantitu samohlásek, interpunkci používá podobně jako Zigmundík velmi zřídka, a to jen pro oddělení hudebních frází, velká písmena distribuuje nesystematicky, resp. používá jen některá.

Repertoár ruzděckého zpěvníku reprezentuje obvyklý typ barokního zpěvníku pro katolické kůry. Jednotlivé jeho oddíly jsou řazeny podle běhu liturgického roku, uvozují je opět tropovaná ordinária, ale základ repertoáru tvoří obvyklé duchovní písně, z nichž většinu lze dohledat ve starších rukopisných i tištěných kancionálech. Podobně jako u jiných děl jsou zhruba stejně rozsáhlé skupiny písní adventních, vánočních, postních a velikonočních, méně početné pak písně o Nanebevstoupení Páně a Sslání Ducha Svatého, po nich následuje několik málo písní mariánských a ke svatým, dále početný soubor tropovaných ordinárií a eucharistických písní patrně pro liturgické mezidobí, oddíl obecných písní (zvlášť lze vyčlenit písně s prosbou za pokoj) a kancionál je zakončen opět písněmi mariánskými – jejich dvojitý výskyt byl možná způsoben až pozdějším převazováním rukopisu. V souhrnu se kancionál Mužikovského ze všech valašských zpěvníků nejvíce podobá dílům tištěným co do repertoáru i jeho uspořádání; výrazně se od nich však odlišuje výtvarným pojetím.

Po dvou zpěvnících spjatých s Lidečkem je třeba podrobněji popsat také oba rukopisy ze Vsetína, vzdáleného cca 20 km. Starší z nich, **kancionál J. Mžíka**, představuje silný svazek malého formátu, původně o rozsahu cca 350 folií; dnes jsou však některé listy uvnitř kancionálu ztraceny a nešťastná je zejména ztráta počátečních 32 listů. Z rukopisu byly možná vyříznuty, jak se zdá podle jejich dochovaných pozůstatků ve vazbě; zpěvník je dnes ve velmi špatném stavu. Protože chybí též titulní list, umožňují bližší určení kancionálu pouze letopočty, jimiž písař průběžně opatroval jednotlivé písňové oddíly i některé jednotlivé písně; tato data kladou rukopis do let 1731-1734. Patrně kolem poloviny 20. století byl do zpěvníku vložen lístek s nápisem „Katolický psaný kancionál Mžíkův: občana na Vsetíně dle str. 327.“ Na zmíněné straně se nachází píseň, v níž se k Panně Marii obrací zpěváci slovy „my zdejší obyvatelé města tohoto Vsetína“. Jméno Mžík je možná skryto v iniciálách „J. M.“ na titulním listu písní o Božím Těle (fol. 248r), jiný doklad se pro ně nalézt nepodařilo. Písmeno „J“ zastupuje patrně křestní jméno začínající na „J“ (Ioannes/Jan, Iosephus/Josef?).

Mžík opatřil obvykle písně notací, a to jednohlasou; z hudebního hlediska je pozoruhodná častým zaznamenáním odchylek od rytmických hodnot známých z tištěných verzí i některých melodických ozdob folklorního charakteru. Notace i texty jsou zapsány až kaligraficky úhledným rukopisem. Mžík vyzdobil kancionál jemnou perokresbou v iniciálkách a občas i drobnými vinětami na konci písní.

Využil přitom geometrických prvků, rostlinných motivů (květy, hrozny vína) i velmi názorných vyobrazení dobové architektury. Ač je výzdoba provedena pouze černobíle, patří ke skvostům knižní malby.

Stejně jako je pečlivá grafická stránka textu, tak je Mžík důsledný i v dodržování pravopisné systematičnosti. Jako jeden z mála písařů důsledně rozlišuje kvantitu i/í, dobře značí palatálnost. Ač rukopis vznikl v nářeční oblasti, jeho jazyk to prozrazuje jen velmi málo, např. palatalizací v i-kmenech („smrt[˘]“). Majuskule jsou psány systematicky, interpunkce je používána důsledně a opět jako u jiných rukopisných zpěvníků značí předěly mezi verši.

Mžíkův kancionál pravděpodobně začínal oddílem adventních písní, dnes již ztraceným. Naštěstí se však zachovaly téměř všechny písně vánoční, jichž Mžík zapsal velké množství. Jsou též dohledatelné ve starších zpěvnících, při jejich výběru nicméně nelze Mžíkovi upřít, že měl citlivou ruku editora. Zapisuje totiž starší i novější písně, jejichž texty vynikají nad průměr dobové tvorby originalitou svých textů (poměrně hojně např. čerpá z díla Michnova), a to i v případě, že píseň byla velmi málo známá, je-li tak možno soudit z jejího dochování v jiných rukopisných a tištěných kancionálech. Mžík k nim připojil ještě několik koled, známých později z lidové tradice.

Dále Mžík zaznamenal velký počet postních písní, opět velmi zdařile vybraných. Podle pořádku liturgického roku dále následuje oddíl zpěvů velikonočních, prosebných za příhodné počasí a hojnou úrodu (v souvislosti s procesími na tzv. Křížové dni), o Nanebevstoupení Páně, seslání Ducha Svatého, o Nejsvětější Trojici, o Božím Těle a o svatých. Kancionál pokračuje několika tropovanými ordinárii (ta se občas vyskytla i v předchozích částech) a je zakončen obecnými duchovními písněmi. Pro celý repertoár platí výše zmíněný výrazný estetický cit při výběru textů, jenž se neomezoval pouze na písně široce známé. U některých zde zapsaných textů se zatím nepodařilo doložit jejich další výskyty; mohou být buď vlastním dílem Mžíkovým, či pouze lokálně rozšířeným repertoárem. Výjimečně lze tyto „neznámé“ písně nalézt také v mladším vsetínském zpěvníku.

Tím je **kancionál Ondřeje Štefka** z let 1769–1770 (kvartový formát, cca 200 listů). Ačkoli není tento rukopis v nejlepším stavu, chybí v něm jen několik málo listů, zachoval se jak titulní list, tak závěrečná poznámka o dopsání. V titulu se Štefek představuje jako rektor na Vsetíně, více informací se o něm nedochovalo. Písně opatřil jednohlasou notací. Texty i noty zapsal sice dosti čitelně, ovšem bez jakékoli snahy o zdobnost. Z hlediska pravopisu patří Štefkův rukopis k méně pečlivým – nerozlišuje kvantitu samohlásek, nemá propracovaný systém pro distribuci majuskulí, interpunkční znaménka pro oddělení veršů používá nedůsledně.

Repertoár zpěvníku zahrnuje pouze tři liturgická období: advent, Vánoce a půst. Absence velikonočních písní i dalších, běžně zařazovaných do jiných kancionálů, není zapříčiněna nekompletním dochováním kancionálu – záznam o dokončení je připojen bezprostředně za poslední postní písní. Protože lze předpokládat, že

lidový duchovní zpěv se ve Vsetíně neomezoval pouze na období od adventu do postu, měl Štefkův kancionál možná další, dnes nedochovaný díl – je to kniha poměrně obsáhlá, a proto si rozdělení repertoáru mohly vyžádat čistě technické důvody. Je ale také možné, že Štefkovy síly byly sepsáním tohoto díla vyčerpány a že pro zpěv na Velikonoce, mezidobí a různé svátky využíval jiných pomůcek. Není třeba připomínat, že v této době byl ve Vsetíně k dispozici minimálně zpěvník Mžíkův; není však zcela zřejmé, nakolik sloužil ke zpěvu na kůru, či zda byl pouze soukromým vlastnictvím – druhá možnost by lépe osvětlovala příčiny, proč musel být rektorem Štefkem sepsán další kancionál.

Naopak rukopis Štefkův sloužil potřebám kostelního kůru s vysokou pravděpodobností; Štefek jakožto rektor měl povinnost pečovat o hudbu a zpěv v kostele. To často obstarával rektor se svými žáky, a nejinak tomu patrně bylo i ve Vsetíně, jak ukazují koledy připojené k vánočním písním a dokonce jednoduchá štědrovečerní hra o prvotním hříchu, již provozovali právě školní žáci. Lidové koledy, jež vypisuje Štefek, jsou tytéž jako koledy zapsané Mžíkem. Také u ostatních vánočních a postních písní (jinými oddíly se oba kancionály nestýkají) lze pozorovat nápadné shody ve výběru repertoáru, dokonce část postních písní u Štefka se svým pořadím přesně shoduje s druhou polovinou postních písní Mžíkových – je tudíž zjevné, že Štefek měl Mžíkův rukopis při psaní svého kancionálu k dispozici. Zaznamenal však mnohem bohatší repertoár, mj. také tropovaných ordinárií, a jeho inspirace Mžíkem nespočívala v trpném opisování – např. u písně *O neštěstí tmavej noci* má Mžík pouze odkaz na nápěv známé písně *Ach můj nejsladší Ježíši*, Štefek k ní však připojuje notaci zcela odlišného nápěvu.

3. Specifika valašských kancionálů a jejich význam pro vědecké zkoumání

Všechny čtyři zmíněné zpěvníky nebyly dosud podrobeny vědeckému zkoumání, tato studie může pouze předestřít některé poznatky obecnějšího charakteru, jež bude potřeba korigovat a zpřesnit podrobnou analýzou. Kromě starší práce Houdkovy¹² o kancionále M. Mužikovského se zatím nedočkala zhodnocení výtvorná výzdoba rukopisů, zcela nezpracovány jsou jako pramen hudební a jazykový. Závěrečná část této studie se pokusí shrnout dosavadní výsledky jejich zkoumání z hlediska literárního.

Dochované rukopisné kancionály z Valašska se od soudobých kancionálů tištěných neodlišují nikterak výrazně, zahrnují převážně tytéž základní skupiny písní pro kostelní zpěv ve všech obdobích liturgického roku. Neobvyklý je pouze hojný výskyt tropovaných ordinárií; protože lze tento jev dokumentovat i na jiných rukopisných kancionálech, nejen valašských, nebyla praxe českého zpěvu při mši pouhou lokální zvláštností, ale spíše zvyklostí rozšířenou v hojnější míře. Do úvah

¹² V. Houdek, *Moravské ornamenti III*, Olomouc 1891, s. 79-81.

tady vstupuje spíše rozdíl mezi tištěnými zpěvníky, jež musely odpovídat oficiálním církevním požadavkům na kostelní zpěv, a rukopisy, jež věrněji odrážely dobovou realitu lidového zpěvu při mši.

Také skladbou písňového repertoáru se rukopisy do značné míry shodují s tištěnou hymnografickou produkcí. Především se tyto shody týkají nejstarší části české duchovní písně s kořeny přibližně od konce 14. století do počátku 16. věku. Na konci 17. století byly tyto písně, pokud se vyhýbaly sporným věroučným otázkám, společným duchovním vlastnictvím všech křesťanských církví a přirozenou součástí jejich písňového repertoáru. Samozřejmě u nich nelze hovořit ani o omezení regionálním. Mnoho z těchto písní tvořilo základ repertoáru adventních, vánočních, postních a velikonočních oddílů většiny barokních kancionálů, tištěných i rukopisných.

Rovněž písně, jež se v české hymnografii objevují až v 17. či na počátku 18. století, sdílí rukopisy do značné míry s kancionály tištěnými. Předpokládaný vliv tisků a rukopisů není pouze jednosměrný – rukopisné zpěvníky sice často čerpaly z tištěných, sestavovatelé tištěných zpěvníků však neřádkakdy přejímali oblíbené texty a melodie tradované pouze rukopisně či orálně. Ve valašských rukopisech jsou obsaženy písně z nejnámějších barokních tištěných zpěvníků – Šteyerova (1683), Holanova (1694) i Božanova (1719). Jako výše zmíněné starší písně, ani některé z těchto novějších nebyly původně katolické. Jejich texty buď shledali redaktoři katolických zpěvníků jako věroučně nezávadné, nebo je otiskli s textovými úpravami.¹³ Rukopisné zpěvníky přebíraly tudíž z tisků repertoár se zárukou katolické pravověrnosti, ať byl jeho původ jakýkoli.

O skutečnosti, že valašští rektoři měli při sepisování svých kancionálů k dispozici písňové tisky, napovídá také jazyk jejich textů. Stěží lze rekonstruovat dobovou podobu nářečí, ale i na základě analogie s jeho dnešním stavem se jeví jako pravděpodobné, že jazyk rukopisných kancionálů měl mnohem blíže jazyku tištěných („spisovných“) textů než místní mluvě. Nářeční prvky sice v různé míře pronikly do všech zkoumaných rukopisů, kantoři však měli zřetelně určité povědomí o psané normě, nebyli zcela bez kontaktů se soudobou vzdělaností, resp. dobovou hymnografickou tvorbou.

Navzdory dosavadním výzkumům však zůstává určitá část písní, již se nepodařilo dohledat jinak než v rukopisném zápisu. Některé z nich se vyskytují v různých rukopisných kancionálech v Čechách i na Moravě, jiné jsou zatím doloženy pouze na Moravě, malá část písní je specifická pro kancionály valašské. Ačkoli je možné, že budoucí bádání ukáže ještě další prameny, z nichž písaři rukopisných kancionálů čerpali, přece se jako pravděpodobné jeví, že určitá část písňového repertoáru se tradovala pouze v rukopisné, resp. orální formě. Tento předpoklad se

¹³ Podrobněji – vide: M. Škarpová, *Štejerův kancionál a český hymnografický kánon 17. století*, Praha 2014 [v tisku].

potvrzuje i v jiných oblastech, v nichž vznikaly rukopisné zpěvníky, např. na Horňácku – tamější rukopisy sdílejí mezi sebou navzájem určitou část repertoáru, jež nebyla nikdy součástí tištěné hymnografie.¹⁴

Zpěvníky valašské nejsou v tomto ohledu tudíž žádnou výjimkou. Jejich význam pro výzkum české duchovní písně doby baroka spočívá právě v uchování oné části repertoáru, jež se šířil mimo tisky; pozoruhodné jsou také jako bohatý zdroj vánočních písní a zvláště koled, neboť koledy jakožto světské písně se v tištěných ani rukopisných kancionálech obvykle nevyskytovaly. Přestože tedy dosud chybí jejich ocenění muzikologické, uměnovědné i lingvistické, z hlediska literární historie představují cenný pramen pro zkoumání starší české duchovní lyriky.

Abstrakt / Abstract in Czech:

Tento výzkumný článek je založen na analýze čtyř rukopisných zpěvníků: kancionál Mikuláše Zigmundíka z Lidečka (1696), Martina Mužikovského z Pržna (před 1755), J. Mžíka ze Vsetína (1731–1734) a Ondřeje Štefka ze Vsetína (1769–1770). Jeho cílem je představit málo známé prameny české duchovní písně 17. a 18. století. V českém prostředí se hymnografické výzkumy dosud zaměřovaly primárně na tištěnou produkci, ačkoli rukopisná produkce byla neméně početná. Tato studie se zaměřuje na čtyři barokní rukopisné kancionály z Valašska, svěbytného kulturního regionu na východě České republiky. Tyto prameny jsou dostupné v regionálních muzeích a nebyly dosud zpracovány v odborné literatuře. Proto se článek věnuje jejich podrobnému popisu: datace, autorství, místo vzniku, rozsah rukopisu. Ve zkratce se zabývá také iluminacemi, jazykem a notací pramenů, zaměřuje se ale zvláště na jejich písňový repertoár. Literárněhistorická analýza rukopisných kancionálů ukazuje, že se od tištěných zpěvníků lišily vyšším počtem tropovaných ordinárií a že určitá část písní se dochovala pouze v rukopisné, nikoli tištěné podobě. Tropovaná ordinária ukazují, že se praxe katolického kostelního zpěvu mírně odlišovala od oficiálních církevních předpisů, jež nepovolovaly nahrazovat mešní texty vernakulárním zpěvem. Výskyt specifického repertoáru dokládá určitou nezávislost rukopisného média na tištěné hymnografii. Studie přináší zatím předběžné závěry z rozsáhlejšího výzkumu moravských rukopisných kancionálů. Mnoho informací zůstává dosud neznámých (např. o autorech zpěvníků), mnoho čeká na budoucí zpřesnění.

¹⁴ K. Smyčková, *Rukopisné hymnografické školy na Moravě*, „Acta Universitatis Carolinae”, A. A. Fidlerová (red.), 2014 [v tisku].

Klíčová slova

kancionál, duchovní píseň, česká literatura 17. a 18. století, Valašsko, rukopis

The title in English:

The Baroque Hand-written Hymn-books from Moravian Wallachia

Abstract / Summary in English:

This article is based on an analysis of four hand-written hymn-books: the hymnal by Mikuláš Zigmundík from Lidečko (1696), Martin Mužikovský from Pržno (before 1755), J. Mžík from Vsetín (1731–1734) and Ondřej Štefek from Vsetín (1769–1770). The aim of the article is to present some unknown sources of the Czech spiritual song of the 17th and 18th century. The hymnological studies in the Czech milieu focus still in the first place on the printed production, but the hand-written production was no less plentiful. This study focuses on four hand-written baroque hymn-books from Moravian Wallachia which is a unique cultural region in the eastern part of the Czech Republic. These sources are accessible in some regional museums and have not been described yet in any reference book. The article deals with the detailed description of the manuscripts: the date and the place of origin, the authorship, the extent of the manuscript. The study deals briefly with the illumination, language and music notation, focusing especially on the song repertoire. The literary-historical analysis of the hand-written hymn-books shows that the manuscripts differ from the printed hymn-books in the high number of *ordinarium tropes* [the addition to the *ordinarium missae*] and in the fact that a specific part of the repertoire survived only in the manuscript form, not in the printed form. The *ordinarium tropes* [the addition to the *ordinarium missae*] demonstrate that the practice of the Catholic Church singing was a little different from the official church regulations. These regulations forbade to replace the Mass texts with vernacular songs. The occurrence of the specific repertoire is a proof of some independence of the printed hymnography. The article offers some provisional results of the large research (focused on Moravian hand-written hymn-books). Much information is still unknown (e. g. about the authors), much is waiting for the next specification.

Key Words in English:

hymn-book, spiritual song, Czech literature of the 17th and 18th century, Moravian Wallachia, manuscript

The title in Polish:

Barokowe manuskrypty zbiorów hymnów z Morawskiej Wołoszczyzny

Abstract (Summary) in Polish / Abstrakt (Streszczenie) po polsku:

Niniejszy artykuł opiera się na analizie czterech ręcznie spisanych zbiorów hymnów, którego autorami są kolejno: Mikuláš Zigmundík z Lidečka (1696), Martin Mužikovský z Pržna (przed 1755), J. Mžík z Vsetína (1731-1734) i Ondřej Štefek z Vsetína (1769-1770). Celem artykułu jest przedstawienie mało znanych źródeł czeskiej pieśni religijnej z XVII i XVIII wieku. Studia hymnologiczne w Czechach skupiają się przede wszystkim nadal na materiale publikowanym, ale ręcznie pisane materiały są nie mniej liczne. Ten artykuł dotyczy czterech ręcznie napisanych, barokowych zbiorów hymnów z Morawskiej Wołoszczyzny, która jest unikalnym regionem kulturowym we wschodniej części Republiki Czeskiej. Te źródła są dostępne w regionalnych muzeach i nie zostały jeszcze dotąd opisane w żadnej literaturze przedmiotu. Dlatego artykuł przedstawia dokładny opis manuskryptów, podając datę i miejsce pochodzenia, autorstwo i długość tekstu. W opisie zajęto się także iluminacjami, językiem i muzyczną notacją, zwracając specjalną uwagę na repertuar pieśni. Analiza historycznoliteracka tych ręcznie spisanych zbiorów hymnów pokazuje, że rękopisy różnią się od drukowanych książek z hymnami ze względu na wysoką ilość *ordinarium tropes* [dodatków, rozszerzeń liturgicznego śpiewu gregoriańskiego do *ordinarium missae*, czyli do obowiązkowego kanonu stałych części mszy śpiewanej] i ze względu na fakt, że specyficzna część repertuaru przetrwała tylko w formie rękopiśmiennej, nie w formie drukowanej. *Ordinarium tropes* [dodatki, rozszerzenia śpiewu gregoriańskiego do *ordinarium missae*] wskazują, że w praktyce śpiew w kościele katolickim różnił się trochę od obowiązujących w tej materii oficjalnych regulacji (przepisów) kościelnych. Te regulacje zakazywały zastępowania tekstów Mszy św. pieśniami w języku narodowym. Pojawienie się odrębnego repertuaru jest dowodem na pewną niezależność drukowanej hymnografii. Artykuł przedstawia wstępne rezultaty tego szeroko zakrojonego badania (skupiającego się rękopiśmiennych zbiorach hymnów). Nieznana jest jeszcze spora ilość informacji (np. dotycząca autorów hymnów), a wiele informacji oczekuje jeszcze na dalszą specyfikację.

[Przekład polski: Teresa Bela]

Słowa-klucze / Key Words in Polish:

zbiór hymnów, pieśń religijna, literatura czeska 17. i 18. wieku, Wołoszczyzna Morawska, rękopis

Bibliography / Bibliografia:

Prameny:

Mužikovsky M., *Kancionál*, 1755 (Vlastivědné muzeum Olomouc, sign. R 84).

Mžík J., *Kancionál*, 1731 – 1734 (Muzeum Valašské Meziříčí, sign. L2121).

Štefek O., *Kancionál*, 1769 – 1770 (Muzeum Vsetín, inv. č. 3402).

Zigmundík M., *Kancionál*, 1696 (Moravské zemské muzeum Brno, Oddělení dějin hudby, sign. A 21 049).

Literatura:

Baťová E., *Kolínský kancionál z roku 1517 a bratrský zpěv na počátku 16. století*, Koniasch Latin Press, Praha 2011.

Houdek V., *Moravské ornamenty III*, Vlastenecký muzejní spolek, Olomouc 1891.

Konrád K., *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od 15. věku do zrušení literárských bratrstev*, Dědictví sv. Prokopa, Praha 1893.

Rous J., *Prženský rektor od polovice XVII. do počátku XIX. století*, [In:] *Naše Valašsko*, red. M. Kašík, 1938, č. 3 (4), s. 113-124.

Sehnal J., *Český zpěv při mši*, [In:] *Hudební věda*, red. M. Kuna, 1992, č. 1 (29), s. 3-15.

Slavický T., *K otázkám vlivu jezuitů na český lidový duchovní zpěv*, [In:] *Bohemia Jesuitica 1556 – 2006*, sv. 2, red. P. Cemus, Karolinum, Praha 2010, s. 1113-1135.

Smyčková K., *Rukopisné hymnografické školy na Moravě*, [In:] „Acta Universitatis Carolinae“, red. A. A. Fidlerová, r.: 2014 [v tisku].

Škarpová M., *Štejerův kancionál a český hymnografický kánon 17. století*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2014 [v tisku].

Tichá J., *Rožnovský rektor Josef Rund také ve sbírkách Valašského muzea*, [In:] *Museum vivum*, red. V.Koukal, 2006, č. 2, s. 256-261.

Hymnorum thesaurus Bohemicus, *Databáze českých duchovních písní z tištěné kancionálové produkce 16. – 18. století*, <http://www.clavmon.cz/htb> [přístup: 17.05.2014].

Melodiarium hymnologicum Bohemiae, <http://www.musicologica.cz/melodiarium> [přístup: 17.05.2014].

Information about the Author:

Information about the Author in English:

Kateřina Smyčková, M. A. is a doctoral student at the Department of Czech Literature and Literary Theory in the Faculty of Arts of Charles University in Prague. She works in the Library of the Institute of Czech Literature in the Academy of Sciences of the Czech Republic in Prague. She graduated from the Faculty of Arts of Charles University in Prague in 2012, receiving an M. A. in Secondary School Education in two subjects (in Czech Language and Literature and in History - Czech Early Modern History) in 2012. Her M. A. theses: *Analýza repertoáru „Kancionálku aneb Písní křesťanských“* [Repertoire analysis of the hymn-book *Kancionálek aneb Písně křesťanské* (Hymn-book or Christian Songs)] and *Mariánská úcta v pobělohorských Čechách na příkladu díla J. I. Dlouhovského* [Marian devotion in Bohemia after the Battle of White Mountain: example of the work of J. I. Dlouhovský]). She conducts her research in the Czech literature of the 17th and 18th century and specializes in spiritual song and manuscript culture. She has contributed to two collective monographs *Salve Regina*.

Mariánská úcta ve středních Čechách [Salve Regina. Marian devotion in Central Bohemia] (Prague 2014, Ed. M. Holubová) and *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy* [Censorship in the Literature and Art of Central Europe] (Olomouc 2014, Ed. J. Hrabal). Her e-mail address is katerina.smyckova[at]seznam.cz

[English translation by Teresa Bela]

Informacja o autorce po polsku / Information about the Author in Polish:

Kateřina Smyčková, mgr filologii, mgr historii, doktorantka historii literatury czeskiej i teorii literatury na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze. Obecnie pracuje w Bibliotece Instytutu Literatury Czeskiej w Akademii Nauk Republiki Czeskiej. W 2012 r. ukończyła nauczanie języka czeskiego i literatury w szkole średniej oraz historię ze specjalizacją wczesne dzieje nowożytne Czech na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Karola w Pradze. Jej prace dyplomowe: *Analyza repertoáru „Kancionálku aneb Písní křesťanských“* [Analiza repertuaru „Kancjonalu lub Pieśni chrześcijańskich”] oraz *Mariánská úcta v pobělohorských Čechách na příkladu díla J. I. Dlouhoveského* [Maryjna pobożność w Czechach pobiałogórskich (po bitwie pod Białą Górą) na przykładzie dzieła J. I. Długowieskiego (Dlouhoveský’ego)]. Zajmuje się literaturą czeską XVII i XVIII wieku, specjalizuje się w pieśni duchowej i kulturze rękopiśmiennej. Brała udział w publikacjach zbiorowych: *Salve Regina. Mariánská úcta ve středních Čechách* [Salve Regina. Maryjna pobożność w Środkowych Czechach] (Praga 2014, red. M. Holubová) i *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy* [Cenzura w literaturze i sztuce Europy Środkowej] (Olomuniec 2014, red. J. Hrabal).

Kontakt: katerina.smyckova[at]seznam.cz

[Polski przekład: Marek Mariusz Tytko]

Czech Informace o autorce v češtině / Information about the Author in Czech:

Mgr. et Mgr. Kateřina Smyčková studuje doktorské studium Dějiny české literatury a teorie literatury na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současnosti pracuje v Knižně Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky. V roce 2012 absolvovala Učitelství českého jazyka a literatury pro střední školy a Historii se specializací České raně novověké dějiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (diplomové práce: *Analyza repertoáru „Kancionálku aneb Písní křesťanských“* a *Mariánská úcta v pobělohorských Čechách na příkladu díla J. I. Dlouhoveského*). Zabývá se českou literaturou 17. a 18. století, specializuje se na duchovní píseň a rukopisnou kulturu. Podílela se na kolektivních publikacích *Salve Regina. Mariánská úcta ve středních Čechách* (Praha 2014, ed. M. Holubová) a *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy* (Olomouc 2014, ed. J. Hrabal). Kontakt: katerina.smyckova[at]seznam.cz

Informácie o autorke v slovenčine / Information about the Author in Slovak:

Mgr. et Mgr. Katarína Smyčková študuje doktorské štúdium Dejiny českej literatúry a teória literatúry na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. V súčasnosti pracuje v Knižnici Ústavu pre českú literatúru Akadémie vied Českej republiky. V roku 2012 absolvovala Učiteľstvo českého jazyka a literatúry pre stredné školy a História so špecializáciou na České ranonovoveké dejiny na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe (diplomová práca: *Analyza repertoáru „Kancionálku aneb Písní křesťanských“* a *Mariánská úcta v pobělohorských Čechách na příkladu díla J. I. Dlouhoveského*). Zaoberá sa českou literatúrou 17. a 18. storočia, špecializuje sa na duchovnú pieseň a rukopisnú kultúru.

ru. Podílela sa na kolektívnych publikáciách *Salve Regina. Mariánská úcta ve středních Čechách* (Praha, 2014, ed. M. Holubová) a *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy* (Olomouc, 2014, ed. J. Hrabal). Kontakt: katerina.smystackova[at]seznam.cz

[Slovenský preklad: Ivica Hajdučeková]

Информация об авторе по-русски / Справка об авторе на русском языке/ Information about the Author in Russian:

Катержина Смычкова, магистр филологии и истории, докторант по специальности «чешская литература и теория литературы» на философском факультете Карлова университета в Праге. Работает в библиотеке Института чешской литературы в Академии наук Республики Чехия. В 2012 году закончила философский факультет Карлова университета по специальности «изучение чешского языка и литературы в средней школе», а также «история Чехии в новые времена». Дипломная работа *Analýza repertoáru „Kancionálku aneb Písni křesťanských“* («Анализ репертуара сборника гимнов “Канционалек, или Песни христианские”»), а также *Mariánská úcta v pobělohorských Čechách na příkladu díla J. I. Dlouhovského* («Мариинский культ в Чехии после битвы под Бялой Гурой на примере произведений Й. И. Длуговского»). Изучает чешскую литературу XVII и XVIII столетий, специализируется в тематике религиозной песни и рукописной литературы. Принимала участие в издании коллективных монографий: *Salve Regina. Mariánská úcta ve středních Čechách* [«Salve Regina. Мариинский культ в Центральной Чехии»] (Прага, 2014, ред. М. Голубова) и *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy* [«Цензура в литературе и искусстве Центральной Европы»] (Оломоуц, 2014, ред. Й. Грабал). E-mail: katerina.smystackova[at]seznam.cz

[Русский перевод: Надежда Георгиевна Колошук]

Інформація про автора / Довідка про автора українською мовою / Information about the Author in Ukrainian:

Катержина Смычкова, магістр філології та історії, докторант за фахом «чеська література і теорія літератури» на філософському факультеті Карлового університету в Празі. Працює в бібліотеці Інституту чеської літератури в Академії наук Республіки Чехія. У 2012 році закінчила філософський факультет Карлового університету за фахом «вивчення чеської мови і літератури в середній школі», а також «новочасна історія Чехії». Дипломна робота *Analýza repertoáru „Kancionálku aneb Písni křesťanských“* («Аналіз репертуару збірки гімнів “Канционалек, або Пісні християнські”»), а також *Mariánská úcta v pobělohorských Čechách na příkladu díla J. I. Dlouhovského* («Маріїнський культ у Чехії після битви під Бялою Гурою на прикладі творів Й. І. Длуговського»). Вивчає чеську літературу XVII та XVIII століть, спеціалізуючись у царині релігійної пісні та рукописної літератури. Брала участь у виданні колективних монографій: *Salve Regina. Mariánská úcta ve středních Čechách* [«Salve Regina. Маріїнський культ у Центральній Чехії»] (Прага, 2014, ред. М. Голубова) і *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy* [«Цензура в літературі та мистецтві Центральної Європи»] (Оломоуц, 2014, ред. Й. Грабал). E-mail: katerina.smystackova[at]seznam.cz

[Український переклад Надія Георгіївна Колошук]